

УДК 378. 013 (147)

ЕВОЛЮЦІЯ АКСІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ФОРМУВАННЯ «ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ» В НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Тарарак Н.Г., к.пед.н., доцент, зам. декана з наукової роботи

факультету мистецтва та дошкільної освіти Харківського національного

педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

У запропонованій статті розкрито сутність поняття «ціннісні орієнтації» в історичному аспекті, проаналізовано погляди на сутність понять «цінність» та «ціннісні орієнтації» провідних представників філософської та соціо-гуманітарної думки, схарактеризовано аксіологічні концепції вітчизняних науковців.

Ключові слова: *цінність, ціннісні орієнтації, педагогічний, аксіологічна концепція, історія, філософія, думка.*

Постановка проблеми. Ґрунтовно схарактеризувати будь-який феномен суспільного чи індивідуального життя людини, не звертаючись до проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій, уявляється неможливим, оскільки саме ціннісні орієнтації виявляються в усіх сферах людської діяльності. Тому сьогодні ціннісні орієнтації виявились предметом дослідження з точки зору різних теоретико-методологічних підходів і за допомогою різних концептуальних засобів, теоретичні уявлення про них є досить неоднорідними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітний досвід розвитку освіти впродовж кількох тисячоліть засвідчує, що феномен «ціннісних орієнтацій» має тривалий шлях становлення, що йде своїм корінням до філософського поняття «цінності». Навіть у Біблії представлені морально-етичні та естетичні цінності, на базі яких формувалася ієрархія духовних цінностей християнської та загальнолюдської культури.

На кожному історичному етапі філософи робили свій внесок у розвиток теорії цінності, презентуючи своє тлумачення матеріальних, етичних, духовних, культурних та національних цінностей.

Мета статті – розкрити сутність поняття «ціннісні орієнтації» в історичному аспекті, проаналізувати погляди на сутність поняття «цінність» та «ціннісні орієнтації» провідних представників філософської та соціо-

гуманітарної думки, схарактеризувати аксіологічні концепції вітчизняних науковців.

Основні результати даного дослідження. Теоретична розробка феномену «ціннісні орієнтації» зародилася у сфері філософії у працях давньогрецьких філософів (Аристотель, Диаген Лаертський, Платон, Сократ та ін.), мислителів Ренесансу (М. Монтель, О.Македонський) та Нового часу (Ф. Бекон, Т. Гобс, Р.Декарт та інші), в яких розвивалася в межах вчення про цінності. Конфуціанська філософія, у певному сенсі передбачила розуміння діалектичного характеру процесів становлення особистості і формування її ціннісних орієнтацій, описуваних сучасною психологією в протилежних поняттях, таких як ідентифікація і інтерналізація.

Установлено, що найважливішим надбанням філософів епохи Відродження (Ф. Бекон, Т. Гобса, Р.Декарт, Дж. Локк, та ін.) в XVII ст. можна вважати звернення до цінності людської особистості., а саме розуміння її гармонійного розвитку як можливості вільного вибору відповідно до її інтересів та здібностей.

У цілому, філософи епохи Відродження по-різному акцентували «цінність», вважаючи під цим поняттям велике знання (Б.Спіноза, Ф.Бекон), активність людини, її прагнення до знання, яке потрібно заохочувати (Г. Лейбниц), розумова діяльність людини (Б. Паскаль) та ін. Але загальним для них є уявлення про цінність особистості людини. Так, у філософській думці поняття «цінність» набула істотного значення в епоху формування наукової картини світу (XVII–XVIII ст.), що характеризувалася дослідженням природи цінностей та їхнім місцем в реальному житті, взаємозв'язків різних цінностей між собою, їхнім відбиттям в структурі особистості.

В історії нашої країни XVI-XVII ст. особливий інтерес представляє існування у ті часи на Україні братських шкіл, що з'явилися в час складних економічних перетворень і політичних подій, в яких взаємозумовленість ціннісних орієнтацій педагога та студентів відіграла вирішальну роль в

створенні атмосфери певної демократизації стосунків учасників навчального процесу.

В цей час філософами вперше акцентувалася цінність активного початку в особистості, важливості її активної розумової діяльності (Б. Спіноза, Б. Паскаль, І.Фіхте, Ф. Ніцше).

Згідно з історичними даними, Епоха Просвітництва XVIII ст. пронизана успіхами механіко-математичного природознавства, ідеями єднання із природою. Процес математизації науки мав як свої позитивні, так й негативні якості. Таким впливовим недоліком на тлі позитивного розвитку науки стало зникнення з наукової картини світу сама особистості з її духовним світом, інтересами та цінностями. Це зумовило появу різноманітних поглядів філософів, педагогів того часу на проблеми розвитку особистості та мети державної освіти.

А головним досягненням філософії XVIII - XIX ст. став висновок І. Канта про звеличення людини як суб'єкту над іншими живими істотами, де знов на перший план виходили морально-духовні цінності її існування. А визнання Г. Гегелем освіти не як результату формування особистості, а як процесу стало неоцінним внеском в подальший розвиток теорії виховання та педагогіки у цілому. Крім того, на тлі жвавого розвитку виробництва багато філософів наповнюють поняття «цінності» також економічним змістом, що частково можна пов'язати з особливостями лінгвостилістичних особливостей лексичної одиниці «цінність» (І. Фіхте, І.Кант та ін.).

Однак, ґрунтовний аналіз ціннісної проблематики в історико-педагогічному аспекті неможливий без звернення до розвитку філософської думки в Україні, адже в ній до проблеми цінностей апелювали багато мислителів: І. Вишенський, Є.Гребінка, П. Гулак-Артемовський, М. Драгоманов, М. Лопатинський, М. Козачинський, І. Котляревський, М. Коцюбинський, П. Куліш, Ф. Прокопович, С. Яворський, Т. Шевченко.

Так, у творчому доробку І. Котляревського (1769-1838 рр.) найважливішим аксіологічним принципом постає правда, яка поєднується з народністю, що найбільш яскраво виражено в поемі "Енеїда". Своєрідною ціннісною категорією виступає і сміх, як сфера існування людської свободи. Провідною рисою аксіологічного світобачення І.Котляревського, на наш погляд, можна також визначити утвердження позастанової цінності людської особистості, адже для філософа людська гідність - найвища морально-естетична цінність. Цю ідею у своїх поглядах, перенесених у творчу спадщину, подовжив Є. Гребінка (1812-1848 рр.).

В аксіологічних переконаннях П. Гулака-Артемівського (1790-1865 рр.) значне місце відводиться так званій "доброті", яка осмислюється з гуманістично-просвітительським уявленням про добро та зло і "природну" рівність людини. П. Куліш однією із цінностей визначав душу людини, адже, на його думку, саме "в цьому глибокому колодязі" прихована сутність самої людини, її поетичний дар, і це те місце, де відбувається спілкування з Богом.

Серед київських інтелектуалів, які об'єднались в Кирило-Мефодіївському товаристві, особливе місце відводилось Т.Г. Шевченку (1814-1861 рр.). В поетичному доробку Кобзаря виявляється принципова маргінальність соціального становища поета, який вже й не селянин, але й не дворянин, він не може повернутись до того, що було, однак не заперечує і не забуває його. Для Шевченка Україна - це екзистенційний стан буття, і найвища цінність, - його особиста доля і доля народу, які стають віддзеркаленням один одного. Ряд цінностей можна продовжити, - письменник звертається до життя і смерті, віри та надії, волі, любові і сумління тощо[1, с. 97-98].

Звичайно, українська філософія тісно пов'язана із світовою філософією, однак має відрізняється оригінальністю та своєрідністю своїх ідей, які, передусім, зумовлені історичними факторами,

особливостями розвитку українського народу , його менталітету. Відзначимо, що безпосередньо чи опосередковано проблеми цінності свободи, віри, правди, любові та надії торкалися у своїх роздумах майже усі видатні мислителі того часу. З нашої точки зору, цінність в найбільш загальному плані можна визначити як щось значиме взагалі, чи в позитивному, чи в негативному аспекті.

Між тим, зазначимо, що поняття «цінність» як самостійний термін з'являється у науковому вжитку у середині XIX ст. категорія «цінність» отримала своєрідний розвиток у філософській праці німецького філософу Рудольфа Германа Лотце «Мікрокосм», де вчений започаткував «ціннісну» проблематику через введення поняття «значущість», яке не залежить від досвіду людини і застосовується як своєрідний критерій етичного в поведінці, істини в пізнанні. Зокрема, остаточне розведення понять реальності і цінності як об'єкту бажань і спрямувань людини визнається початком етапу розвитку аксіології. Так, Лотце описує місце людини в трьох сферах: дійсності, істинності і цінності [2, с. 250].

Теоретичне оформлення вчення про цінності отримало лише у XIX столітті, коли системи цінностей стали предметом наукового обговорення і вивчення.

Здійснений у роботі аналіз джерельної бази свідчить про існування різних визначень понять «цінності» та «ціннісні орієнтації», що зумовлено певними відмінностями у вирішенні проблеми об'єктивного-суб'єктивного, матеріального – ідеального, індивідуального-суспільного стосовно ціннісної системи. Вагомий внесок внесли у формування теорії цінностей такі видатні філософи, як Р. Лотце, М. Шелер, Н. Гартман та інші.

Поняття «ціннісні орієнтації» уперше було використано видатним вченим, класиком соціологічної думки М. Вебером в 20-ті роки XX століття. У вітчизняній соціології зазначений термін уперше уживав соціолог В. Ядов в роботі, присвяченій вивченню мотивації поведінки особистості. Ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особи, в них

резюмується увесь життєвий досвід, накопичений особою в її індивідуальному розвитку (О. Здравомислов, В. Ядов та ін.).

У сучасній науці проблема формування «ціннісних орієнтацій» є предметом міждисциплінарного дослідження. Теорія цінностей в історії розвивалася (дуже умовно) в межах позитивістського (Р. Пері, В. Бакіров, В. Тугарінов), екзистенціального (Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв), фрейдистського (З. Фрейд) та історико-культурологічних підходів (Д. Зільберман, Х. Брунхорст), що відрізняються один від одного тлумаченням вихідної категорії «цінність».

Ціннісна проблематика розробляється у різних аспектах: від дослідження сутності самих понять «цінність», «ціннісні орієнтації» (Б. Братусем, А. Здравомисловим, Д. Леонтєєвим, А. Ручкою, В. Ядовим та ін.) й аналізу динаміки ціннісних орієнтацій (І. Коном) до сучасних досліджень структури ціннісних орієнтацій (А. Бітуєвою, А. Іващенко, Н. Фроловою та ін.), особливостей морального розвитку особистості та механізмів формування моральних цінностей і ціннісних орієнтацій (І. Бех, В. Галузьяк, А. Донцов, Е. Помиткін та ін.).

Встановлено, що процес становлення системи життєвих цінностей людини розпочинається з ціннісних орієнтацій, які, зародившись як аналог філософського поняття цінностей, в сучасній науці тлумачаться як найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, що існує як внутрішня індивідуальна система ціннісних координат. Ціннісні орієнтації особистості позначаються на розмежуванні значущого для окремо взятої людини від несуттєвого через її сприйняття чи не сприйняття певних цінностей.

В історичному аспекті поняття «ціннісні орієнтації» розвивалося як таке, що визначає зв'язок індивідуального і суспільного у свідомості людини. ціннісна проблематика в психології широко представлена в працях таких вчених як Б. Анан'єва, А. Маслоу, В. Мясіщева, С. Рубінштейна, В. Франкла та інших. У радянській психології і на сучасному пострадянському просторі

ціннісні орієнтації тлумачаться переважно через поняття ставлення й установки (А. Бітуєва, А. Донцов, А. Здравомислов, Д. Узнадзе та ін.).

З'ясовано, що поняття «цінність» тісно пов'язано з такими поняттями як «потреба», «інтерес», «мотивація», «норма», «установка». Ціннісні орієнтації систематизують інтереси і потреби, визначаючи одні з них як більш або менш важливі для особистості. Ціннісні орієнтації задають загальну спрямованість інтересам та прагненням особистості, вибудовують ієрархію індивідуального вибору у будь-якій сфері, формують цільову й мотиваційну програму поведінки, визначають рівень вимог та міру рішучості для реалізації власного плану життя.

Під ціннісними орієнтаціями розуміють цілі, прагнення, бажання, життєві ідеали, систему певних норм (В. Ольшанський, А. Титаренко), установки на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури суспільства (А. Здравомислов, В. Ядов), вияв потреби (В. Злотніков), ставлення до навколишнього середовища (В. Водзинська), детермінанти прийняття рішень (Ю. Жуков), складні узагальнені системи ціннісних уявлень (І. Попова, А. Ручка), основний канал перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людини (В. Алексеєва), типи пізнавальних реакцій людини (Е. Шпрангер). Таке розмаїття визначень свідчить про те, що поняття «ціннісні орієнтації» усе ще потребує конкретизації, визначення структури, видів ціннісних орієнтацій та їх місця у загальній системі ціннісно-сміслових утворень особистості.

Ціннісні орієнтації визначають цілі діяльності і засоби їх досягнення. Цінності суспільства, суб'єктивовані через індивідуальну життєдіяльність, відбиваються в психологічній структурі людини у формі особистих цінностей. Сукупність сталих ціннісних орієнтацій забезпечує стійкість особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, виражену в спрямованості потреб й інтересів. Таким чином, ціннісні орієнтації, у дослідженні розглядаються, як динамічна, ієрархічна система цінностей, що

постійно розвивається і віддзеркалює ті, які склалися в результаті взаємодії особистості і суспільства.

Отже, найбільш виразний вияв ціннісних орієнтацій можна знайти в ситуаціях прийняття відповідальних рішень, які мають віддалені наслідки та зумовлюють подальше життя людини. У періоди соціальних перемін або катастроф, що призводять до змін суспільно-політичного устрою суспільства, відбувається знецінення раніше усталених ціннісних орієнтацій, що вже не піддаються ціннісній градації, сформованою за інших умов. Водночас, нові реалії обумовлюють нові потреби й інтереси людини. Зумовлюючи напрям вже оновлених потреб і інтересів людини, ціннісні орієнтації детермінують всю мотиваційну систему особистості і її спрямованість. Тому ціннісні орієнтації виступають найважливішим чинником, що регулює, визначає мотивацію поведінки

Для встановлення ціннісних орієнтирів подальшого розвитку вищої освіти необхідно систематизувати аксіологічне знання, звернутися до надбань минулих поколінь. Установлено, що поняття аксіології як вчення про цінності було введено французьким філософом П. Лапі в 1902 році. В результаті проведеного дослідження наукових праць (М. Водовозова, М. Демкова, П. Каптерєва, С. Рождественського, І. Яковлева), проведених до початку ХХ століття можна виділити два напрями аксіологічного аналізу вітчизняної освіти: по-перше, як питання про відношення до освіти як цінності, по-друге – як вивчення проблеми його цілепокладання.

На тлі формування гуманістичної освітньої парадигми ціннісний (аксіологічний) підхід можна вважати одним з основних методологічних принципів професійної підготовки майбутніх фахівців, адже він полягає в орієнтації професійної освіти на формування в сучасних студентів системи загальнолюдських і професійних цінностей, що окреслюють їхнє ставлення до себе як людини і професіонала, до загальнолюдський цінностей та світу.

Аксіологічний підхід до професійної підготовки передбачає формування в студентів системи ціннісних орієнтацій, які задають загальну

спрямованість інтересам і прагненням особистості, ієрархію індивідуальних переваг, мотиваційну програму діяльності і, в кінцевому підсумку, визначають рівень готовності майбутнього спеціаліста до реалізації життєвих і професійних планів.

Висновки. Проблема усвідомлення цінностей є одною з найактуальніших проблем протягом усієї історії існування культурно-філософської думки, представники якої на різних історичних етапах намагалися виявити сутність цінностей у відповідності до контексту особливостей періоду їх життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасенко В. Філософія: Підруч. для вищої школи / Василь Григорович Кремень (заг.ред.), Микола Іванович Горлач (заг.ред.). — 3.вид., перероб. та доп. — Х. : Прапор, 2004. — 735с, с. 97-98
2. Краткая философская энциклопедия / [Редакторы-составители: Губский Е.Ф., Кораблева Г.В., Лутченко В.А.] — М., Издательская группа «Прогресс» — «Энциклопедия», 1994. — 576 с. — [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://svitk.ru/004_book_book/15b/3353_kratkaya_filosofskaya_enciklopediya.php

Эволюция концепций аксиологий формирования "ценностных ориентаций" в научной мысли.

Тарарак Н. Г.

В предложенной статье раскрыта сущность понятия "ценностные ориентации" в историческом аспекте, проанализированы взгляды на сущность понятий «ценность» и «ценностные ориентации» ведущих представителей философской и социо-гуманитарной мысли, дана характеристика аксиологических концепций отечественных ученых.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, педагогический, концепция аксиологии, история, философия, мысль.

The evolution of conceptions of axiologies of forming of the "valued orientations" in the scientific thought.

Tararak N. G.

In the article the essence of concept "value orientations" in a retrospective study is exposed, views of the essence of the concepts "value" and "value orientations" of the leading representatives of philosophical and social and liberal ideas are analyzed; the description of axiological conceptions of domestic scientists is given.

Keywords: value, value orientations, pedagogical, conception of axiology, history, philosophy, idea.